

ЕКОЛІНГВІСТИЧНІ ВИМІРИ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНИХ РОЛЕЙ МОВЦІВ У АНГЛОМОВНОМУ ПОБУТОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано такий комунікативний феномен, як зміна соціальних ролей мовців у сучасному вимірі еколінгвістики. Установлено характер екологічного / неекологічного вибору вербальних і невербальних компонентів комунікації в англomовному побутовому дискурсі при зміні соціальних ролей мовців. Виділено критерії для характеристики екологічності / неекологічності вербальної та невербальної поведінки мовців при зміні соціальних ролей. Установлено, що зміна соціальних ролей є амбівалентно-екологічним феноменом.

Ключові слова: соціальна роль, еколінгвістика, амбівалентно-екологічний, невербальні компоненти комунікації, побутовий дискурс.

Скринник Ю. С. Экологические принципы изменения социальных ролей говорящих в англоязычном бытовом дискурсе. – Статья.

В статье анализируется такой коммуникативный феномен, как изменение социальных ролей говорящих в современном измерении эколингвистики. Устанавливается характер экологического / неэкологического выбора вербальных и невербальных компонентов коммуникации в англоязычном бытовом дискурсе при изменении социальных ролей говорящих. Выделяются критерии для характеристики экологичности / неэкологичности вербального и невербального поведения говорящих при изменении социальных ролей. Устанавливается, что изменение социальных ролей является амбивалентно-экологичным феноменом.

Ключевые слова: социальная роль, эколингвистика, амбивалентно-экологичный, невербальные компоненты коммуникации, бытовой дискурс.

Skrynnik Yu. S. The ecological survey of speakers' change of social roles in the English everyday discourse. – Article.

The article focuses on the analysis of such communicative phenomenon as changing social roles by speakers in the modern dimension of ecolinguistics. The paper investigates the character of ecological / non-ecological choice of verbal and non-verbal components of communication by a speaker changing his social role in the everyday dialogical discourse. Criteria for the characterization of the interlocutors' verbal and non-verbal behaviour in the process of changing social roles from the ecological / non-ecological point of view are determined. The hypothesis that the change of social roles has an ambivalent-ecological character is assumed.

Key words: social role, ecolinguistics, ambivalent-ecological, non-verbal components of communication, everyday discourse.

Постановка проблеми. Сьогодні питання необхідності екоконтролю набуває своєї значущості не тільки для охорони навколишнього середовища, а й усе частіше належить до врегулювання комунікативних відносин [2; 3; 12; 13; 18; 22; 23; 24; 29]. Запорукою успішної взаємодії є наявність комунікативної здатності, знань і вмінь, достатніх для вирішення комунікативних задач. Одними з таких навичок є оперування соціальними ролями. Спілкування при зміні комунікантами соціальних ролей має свої особливості, тому що соціальні ролі базуються на очікуваннях суспільства від певної соціальної ролі. Невідповідність цим очікуванням може спричинити комунікативні дисонанси, які становлять загрозу екологічності спілкування в мовній культурі. Зосередження уваги суспільства на проблемах навколишнього середовища, фізичного та психічного здоров'я, а останніми роками – ще й на етичному, гармонійному й ефективному спілкуванні зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є вербальні та невербальні компоненти комунікації, що використовуються співрозмовниками при зміні соціальних ролей в англomовному побутовому дискурсі. **Предмет** дослідження становлять особливості використання вербальних і невербальних компонентів у комунікативному процесі з погляду екологічності / неекологічності такого комунікативного явища, як зміна соціальних ролей. **Матеріалом** слугували фрагменти діалогів побутового діало-

гічного дискурсу, що відображають зміну соціальних ролей комунікантів, отримані **методом** суцільної вибірки з кіноскриптів художніх фільмів і сучасної англomовної художньої літератури.

Мета статті полягає у встановленні характеру варіювання вербальних і невербальних компонентів комунікації при зміні соціальних ролей в англomовному побутовому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Е. Хауген, який вважається основоположником еколінгвістики (ecology of language), розуміє навколишнє середовище мови як оточення, суспільство, що користується мовою в якості одного зі своїх кодів. «Мова існує тільки у свідомості мовців, що говорять за допомогою неї, і функціонує тільки при взаємовідносинах з іншими мовцями» [22, с. 57]. Сучасна еколінгвістика, вивчаючи соціальні питання мови та культури, звертає увагу на зв'язок дискурсу, екології й природи (А. Стібб [29]), емотивної лінгвоекології (В.В. Леонт'єв [10], Н.Г. Солодовникова [15], В.І. Шаховський [20]), ціннісних параметрів лінгвоекологічного спілкування (В.І. Карасик [5]); на поняття екологічності / неекологічності в різних сферах людської діяльності (медійна сфера – В.І. Шаховський [21], журналістика – Л.А. Коханова [7]), міжкультурний комунікативний канал у еколінгвістичному вимірі (О.С. Хряпченкова [24]), лінгвофілософія (В.Ф. Нечипоренко [11]), невербальну комунікацію в еколінгвістичному вимірі (Л.В. Солончук [18]), еколінгвістичні аспекти у фоку-

сі риторики, стилістики та культури мовлення (В.Г. Пасинок [13]). Мультидисциплінарність сучасних досліджень допомагає виокремити нові галузі досліджень у цій сфері.

У вітчизняній науці сьогодні сформувалося два напрями вирішення наукових проблем, сформованих на стику екологічної та мовознавчої наукових галузей [3, с. 91]. Перший підхід – екологія мови (прибічники ідей Е. Хаугена) – метафорично переносить на мову екологічні поняття, розширюючи метамову та проблематику досліджень лінгвістики за рахунок термінології, методологічних принципів і методики дослідження суміжної дисципліни [3, с. 91–92]. Другий підхід – мовна екологія, згідно з якою мови й тексти розглядаються з погляду їх «екологічності» для людини та суспільства [3, с. 91–92]. Останні досліджують роль мови в описі проблем навколишнього світу. Згідно з другим підходом можливості лінгвістики використовуються для вирішення задач, що виходять за межі мовознавчої сфери [3, с. 91–92].

У дослідженні зміни соціальних ролей спираємося на дослідження мови соціальних статусів [4; 26; 27], зміни комунікативних ролей [8; 9; 14; 25], взаємодії вербальних і невербальних засобів комунікації [16; 17; 28], дослідження соціальних ролей із погляду психології [1]. *“Humankind has not woven the web of life. We are but one thread within it. Whatever we do to the web, we do to ourselves. All things are bound together. All things connect”* – «Людство не ткало павутиння життя. Ми лише одна нитка в ній. Усе, що ми робимо з павутинням, ми робимо собі. Усі речі пов’язані між собою. Усі речі є пов’язаними» [23, с. 6]. Ці слова належать вождю корінних американців Сіетлу (початок XIX століття). Людство вже замислювалося над питанням взаємовпливу природи та людини більше століття тому. Сьогодні з розвитком антропоцентричної парадигми в усіх наукових галузях, включаючи лінгвістичні науки, значущості набуває еколінгвістична думка, метою якої є забезпечення екологічності спілкування [18], адже гармонійність спілкування повинна стати метою в глобальному сенсі.

Н.М. Панченко, розвиваючи наукову галузь лінгвоекології, дає таке визначення поняттю «екологічна комунікація»: це спілкування, що не має шкідливого впливу на здоров’я людини, її психоемоційний стан [12, с. 375]. Із цього випливає, що будь-які вербальні / невербальні засоби, стратегії й тактики комунікативної поведінки, що суперечать комунікативно-прагматичним і етико-мовленнєвим нормам, знижують комфортність мовленнєвого спілкування та негативно впливають на емоційний стан людини, складають простір неекологічної комунікації [12, с. 375]. Метою еколінгвістики, на думку А. Стібба, є дослідження різних сфер життя та використання мультидисциплінар-

них перспектив для знаходження інтегративних шляхів аналізу навколишнього світу [23, с. 3].

Особистість у спілкуванні реалізує одночасно декілька соціальних ролей. Вона може бути одночасно й батьком, і дитиною, і керівником, і підлеглим. Таких соціальних ролей безліч, і кожна людина регулярно «приміряє» їх щонайменше з десяток. Деякі соціальні ролі живуть у нашій свідомості постійно. Коли виникає типова ситуація спілкування, домінуюча соціальна роль активізується й керує нашими діями. Якщо превалюючою є соціальна роль «батька», то вона визначає межі поведінки, тобто вказує, які дії та слова є прийнятними для цієї ролі і як поводити себе в суспільстві.

Особистість у соціальній групі в кожний момент часу знаходить себе в одному зі станів Я – Батька, Дорослого або Дитини [1]. Тобто можна говорити про соціальний статус «батька» і соціальну роль «батька». Е. Берн пояснює ці стани таким чином. Дитина – це джерело інтуїції, творчості, спонтанних рішень і радості. Завдяки стану Батька особистість може ефективно грати роль батька для своїх дітей, виконувати повчальну функцію та функцію керівника. Питання екологічності / неекологічності зміни соціальних ролей у побутовому дискурсі ще не ставало предметом окремого лінгвістичного аналізу. Виділення критеріїв для характеристики екологічності / неекологічності змін соціальних ролей у побутовому дискурсі залишалося поза увагою сучасних науковців.

Беручи до уваги різницю між «статусом» і «роллю» [4, с. 3; 4, с. 12], розуміємо статус як постійну характеристику людини, а роль – як змінну. Ще в 1936 р. Р. Лінтон визначив співвідношення соціального статусу та соціальної ролі. Він розглядав соціальну роль як динамічний бік соціального статусу. Роль є пов’язаною з набором норм, відповідно до яких особистість повинна себе поводити в певних ситуаціях [19, с. 110].

Статусно-рольові відношення мають своє вираження в комунікації. Мовленнєві дії співрозмовників відображаються в діалогічній комунікативній міні, що є засобом «почергової» впорядкованості парних рольових позицій [8, с. 8]. Побутове спілкування вважається природним вихідним типом спілкування, що засвоюється в онтогенезі і як тип дискурсу розвивається протягом усього життя людини. Характерними особливостями цього типу дискурсу є високий ступінь спонтанності організації спілкування, ситуативна залежність, відносна суб’єктивність у розв’язанні загальноціннісних побутових проблем і в результаті – порушення логіки, вільне оперування структурними, лексико-граматичними та стилістичними засобами оформлення висловлень і висока концентрація невербальних комунікативних компонентів у мовленні [16, с. 210]. Дотримання наведених характеристик певною мі-

рою забезпечує екологічність спілкування в побутовому дискурсі.

Спілкування в колі родини є найтипівішим прикладом побутового дискурсу. Продемонструємо особливості вербального та невербального спілкування батька й доньки при зміні ними соціальних ролей у ході комунікації:

FRIDA: Cristina is so excited about her dress.

FATHER: Good. Everyone should be excited when they get married.

FRIDA: I suppose. If that's what you want.

FATHER: And, uh... what do you want?

FRIDA: I don't know. I just don't think that marriage is for everyone.

FATHER: Well, you need a good reason to do it, just like with anything else.

FRIDA: What do you think matters most for a good marriage?

FATHER: A short memory.

FRIDA: Why did you get married, Papa?

FATHER: I can't remember. [LITTLE PAUSE] So I could have you" (30).

Комуніканти, маючи соціальні статуси батька й доньки, у комунікативній події спілкування на тему весілля та шлюбу виконують соціальні ролі друзів. Це характеризується невимушеністю їхнього спілкування, донька вільно висловлює свою думку з приводу весілля, не соромиться запитати в батька, що є складником гарного шлюбу, а також причину, за якої батько сам вирішив одружитися. Батько й собі з гумором відповідає на запитання доньки (*a short memory*) і проявляє любов до доньки за допомогою відповіді (*So I could have you*), роблячи перед цим паузу. Пауза свідчить про те, що батько шукав необхідні слова, щоб повідомити доньці про її важливе місце та цінність у його житті. Такий невербальний компонент, як пауза, у цьому прикладі має на меті гармонізацію відносин між батьком і донькою. Зберігається умова відповідності очікуванням соціуму від соціальної ролі «друг». Обраний перехід від соціальної ролі «донька – дитина» до соціальної ролі «донька – друг» є адекватним у цьому прикладі, адже має кооперативний характер і не містить гри на підвищення / пониження соціальних статусів комунікантів. Такий тип зміни соціальної ролі зберігає екологічний характер спілкування.

FATHER: How are you feeling?

FRIDA: How am I feeling? I can't even remember what it felt like before the pain. Isn't that horrible?

FATHER: Dr. Farril is coming on Monday. He is bringing a back specialist, Dr. Cervantes.

FRIDA: I feel like some rich girl with a new suitor every week. But all my suitors have turned into doctors. And I'm not a rich girl, Papa. How come you never ask me about my plans anymore? Hmm? You used to always say, "Tell me your plans, Frida."

FATHER: What are your plans... Frida?

FRIDA: Right now I'm a burden. But I hope to be a self-sufficient cripple one day. After that, I don't know" (30).

Співрозмовники, що мають соціальні статуси батька й доньки, у цьому діалозі здійснюють обмін соціальними ролями: донька виконує соціальну роль батька, а батько – дитини. Тобто донька бере на себе роль «старшої», а батько – «молодшого», що є грою на підвищення / пониження соціального статусу опонента. Це проявляється в тому, що, по-перше, донька метафорично натякає батькові, що вони не можуть дозволити собі дороге лікування, порівнюючи лікарів із залицяльниками, що змінюють один одного щотижня. По-друге, вона запитує в батька, чому він більше не цікавиться її планами на майбутнє, як робив раніше, нібито докоряючи йому. Отже, маючи соціальний статус доньки, вона виконує в цьому діалозі соціальну роль батька, адже піклується про сімейний бюджет і повчає батька, як треба розмовляти з нею, що погрожує екологічності спілкування між батьком і донькою. Батько в цій комунікативній ситуації виконує соціальну роль дитини, адже повністю задовольняє забаганки Фріди, запитуючи в неї те, що вона бажає, навіть трохи боязко, роблячи неспівмірну паузу перед звертанням. У цьому діалозі спостерігаємо невідповідність очікуванням соціуму від виконуваних соціальних ролей. Стратегію зміни соціальних ролей у цьому діалозі бере на себе донька. На запитання батька про її самопочуття дівчина відповідає риторичними запитаннями з елементами докору, що порушує кооперативне спрямування розмови й може завдати шкоди екологічності спілкування.

Побутовий дискурс характеризується вільним вибором мовленнєвих і немовленнєвих компонентів. Така свобода вибору розширює межі екологічності спілкування. Порушення принципів гармонійного спілкування за побутових обставин є досить розпливчастим поняттям через високий рівень спонтанності повсякденного спілкування. Тільки різкі порушення норм гармонійного спілкування в побутовому дискурсі можуть вважатися неекологічними з погляду еколінгвістики. Екологічна комунікація – це своєрідна комунікативна терапія, що є важливою для спілкування з близькими. Тому питання екологізації спілкування є важливим у сучасних лінгвоекоекологічних дослідженнях. Комунікативні ситуації зі змінами соціальних ролей у побутовому дискурсі вважаємо амбівалентно-екологічними [12, с. 387], адже під час детального дослідження характеру змін соціальних ролей слід урахувувати: відповідність / невідповідність очікуванням соціуму виконуваної соціальної ролі; кооперативний / некооперативний напрям спілкування; гру на підвищення / пониження соціальних статусів; вибір адекватної / неадекватної стратегії зміни соціальної ролі.

Дослідження характеру комунікації як екологічної / неекологічної при зміні соціальних ролей в інституціональному типі дискурсу є **перспективою** наших подальших досліджень, адже збереження фі-

зичного й емоційного здоров'я адресанта і його комунікативних партнерів в умовах офіційно-ділового спілкування є запорукою успішного ведення переговорів і підтримання партнерських взаємовідносин.

Література

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди : Психология человеческих взаимоотношений ; Люди, которые играют в игры : Психология человеческой судьбы [пер. с англ.] / Э. Берн. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 480 с.
2. Жуковська В.В. Еколінгвістика : становлення та основні напрями досліджень / В.В. Жуковська, Н.О. Деркач // Науковий вісник Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство». – 2011. – № 2, Ч. 1. – С. 66–70.
3. Ионова С.В. Основные направления эколлингвистических исследований: зарубежный и отечественный опыт / С.В. Ионова // Вестник Волгоград. гос. ун-та. Серия 2. «Языкознание». – 2010. – № 1 (11). – С. 86–93.
4. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
5. Карасик В.И. Ценностные параметры лингвоэкологического общения / В.И. Карасик // Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве : [кол. монография]. – Волгоград : Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2013. – С. 191–201.
6. Ковальчук А.К. Вербальное и невербальное выражение эмоций в речи шеф-повара / А.К. Ковальчук // Записки з романо-германської філології. – 2016. – Вип. 1. – С. 52–57. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/zrgf_2016_1_9.
7. Коханова Л.А. Экологическая журналистика, PR и реклама : [учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 030601 «Журналистика»] / Л.А. Коханова ; под ред. Я.Н. Засурского. – М. : ЮНИТИ-ДАН, 2007. – 383 с.
8. Кравченко Н.К. Мена коммуникативных ролей как конститутивная категория дискурса / Н.К. Кравченко // Вестник ХНУ им. В.Н. Каразина. – 2013. – № 1052. – С. 6–9.
9. Лавриненко И.Н. Мена коммуникативных ролей как операциональная метадискурсивная категория / И.Н. Лавриненко // Вестник ХНУ им. В.Н. Каразина. – 2012. – № 1023. – С. 47–51.
10. Леонтьев В.В. Небезличные высказывания в свете эмотивной лингвоэкологии / В.В. Леонтьев // Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве : [кол. монография]. – Волгоград : Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2013. – С. 363–374.
11. Нечипоренко В.Ф. Лингвофилософские основы эколлингвистики / В.Ф. Нечипоренко. – Калуга : Калужская облорганация союза журналистов России, 1998. – 210 с.
12. Панченко Н.Н. Экологичность коммуникации сквозь призму достоверности информации / Н.Н. Панченко // Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве : [кол. монография]. – Волгоград : Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2013. – С. 374–388.
13. Пасинок В.Г. Еколінгвістичні аспекти у фокусі риторики, стилістики та культури мовлення / В.Г. Пасинок // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов». – 2015. – Вип. 81. – С. 6–13.
14. Пастернак Т.А. Проблема рольової диференціації комунікантів у сучасних дискурсивних дослідженнях / Т.А. Пастернак // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1052. – С. 21–25.
15. Солодовникова Н.Г. Содержание научного направления «Эмотивная лингвоэкология»: проблемы и перспективы / Н.Г. Солодовникова // Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве : [кол. монография]. – Волгоград : Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2013. – С. 43–52.
16. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : [монографія] / Л.В. Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с.
17. Солощук Л.В. Диверсифікація невербальних компонентів комунікації у сучасному англomовному діалогічному дискурсі / Л.В. Солощук // Каразінські читання : Людина. Мова. Комунікація. 2016-й – рік англійської мови : Тези доповідей XV наукової конференції з міжнародною участю. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 187–189.
18. Солощук Л.В. Невербальні компоненти комунікації в еколінгвістичному аспекті / Л.В. Солощук // Мовні та концептуальні картини світу. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2016. – Вип. 55. – С. 328–335.
19. Филиппова Н.К. Социальные позиции и социальные роли ученого / Н.К. Филиппова // Социология науки и технологий. – ИРГТУ : 2011. – № 1. – Том 2. – С. 109–116.
20. Шаховский В.И. Эмоциональная толерантность / нетолерантность как специфический параметр экологичности общения / В.И. Шаховский // Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве : [кол. монография]. – Волгоград : Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2013. – С. 34–43.
21. Шаховский В.И. Медийная неэкологичность как способ / средство диффамации адресата / В.И. Шаховский // Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве : [кол. монография]. – Волгоград : Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2013. – С. 302–306.
22. Haugen E. The Ecology of Language / E. Haugen // The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment ; [ed. by A. Fill, P. Mithlhausler]. – L., N.Y. : Continuum, 2001. – P. 57–66.
23. Huang G. Ecolinguistics in an International Context : an Interview with Arran Stibbe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Interview%20Arran%20Stibbe.pdf>.
24. Khryapchenkova O. Language and environmental consciousness of society: the situation in Russia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <file:///C:/Users/Admin/Downloads/KhryapchenkovaSept2015Final.pdf>.
25. Kovalchuk L.V. Redistribution of interlocutors' roles as a factor of topic recontextualization / L.V. Kovalchuk // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2016. – № 83. – С. 45–49.
26. Pahta P. Language practices in the construction of social roles in Late Modern English / P. Pahta, M. Nevala, A. Nurmi, M. Palander-Collin. – Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins, 2010. – 241 p.
27. Sapru A. Automatic social role recognition and its application in structuring multiparty interactions : diss... / A. Sapru. – Lausanne, EPFL, 2015. – 128 p.
28. Schefflen A. Body Language and Social Order (Communication and Behavioral Control) / A. Schefflen. – New York, 1972. – 346 p.
29. Stibbe A. Awakening at the Point of No Return // Language and Ecology. – 2010. – V. 3. – No. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecoling.net>.

Джерела ілюстративного матеріалу

30. Frida. Screenplay by Clancy Sigal [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.script-o-rama.com/movie_scripts/f/frida-script-transcript-salma-kahlo.html.